

Pongrácz Kálmán karácsonya

Estébe hajló délutánon, a Gellérthegy oldalán futó Ménesi úton kovályogtunk, a Bakator utca bejáratát kerestük. A beázas meredek fordulója fölött egy félig kész építkezés után következett a hatos szám. A kapu ritva volt, és a kert végébe húzódo ház előtt két kutyaszerű merengő állással jelezte: idegenek érkeznek. A kert lépcsőskön lefelé baktattam, és azon gondolkodtam, hogy melyik Pongrácz Kálmánnal találkozom? Az egyiket ténny huszonöt esztendeje láttam, erős, magas termetű, kemény szavú, gondolatait, mondatait gesztikulációval nyomatékosító, aki kiemelkedett az ötvenes évek parlamentjének egy-szólámú, jellegtelen világából. Így láttam akkor, a karzatról.

Most októberben aztán, a televízió képernyőjén, villanásnyi időre, egy másik Pongráczra pillantott az ország; soványabb arcú, szikár, fehér hajú emberre. A pesti Városházáról, a Pro Urbe, Budapestért aranyérem átadásának színhelyéről jött a kép, az egykori polgármester (majd később vb-elnök) előtt tisztelték a díj odaitelésekor az utódok.

A régi Pongrácztal találkozottam, Udvariasan, ki-mért viselkedéssel fogadtam, egy puritán berendezésű szobában, s a kezdő mondatok után ott tartottunk, amiért fölkerestem. A környezet egyszerűsége arról vallott, hogy a szükséges kényelmen túl jelentkező „értékeket” nem sokra tartja. Megmaradt az az „ösíség” benne, amelynek egy picinyke fájdalmas nyoma tényleg a koporsóig kíséri: évtizedeken keresztül, húsvét előtti, nagyszombaton olyan szomorúság fogta el, hogy nyomasztó hatásától nem bírt szabadulni. Egyszer aztán rájött, hogy a Haller utcai bérházban, ahol nevelkedett, a gyerekek ünnepről mindnyájan új ruhát kaptak, csak neki, a félárvának nem került ünnepi holmi. Szegyenében nem mert kimenni a többiek közé, a lakásban megvárta a húsvét múlását, hogy ne vegyék észre a többiek; neki nincsen új ruhája. Ez a villanásnyi emlékezés nem epizód; életre szóló magartásformának a jelzése, s egyben valamiféle elutasítása is az értékparó föl-fogásnak és e mentális képviselőnek is. Életének sallangtalansága nem a korával jár, eredendő szellemi és lelki gyöke-rekből táplálkozik.

Azon tűndöttem, honnan szerezte ez az ember azt a szokatlanul elegáns, impozáns modort, amely egységesül a közvetlenség és az előkelőség légkörével veszi körül. Adottságból és sok évtizednyi élettapasztalatából gyűlt föl benne? Biztosan ez is szerepet játszik, de igen „művés” mesterek szellemi hatása, Braun és Keleti négy féléves iskolája igazította arra az útra, amelyen szellemben, jellemében fölemelkedhetett akkor a munkás. A fiatal proli ezen a szem-náriumon nem ugrott fejest a marxizmus tengerébe, nem vált kényszer-habnyelvé, aki alig várja, hogy szabaduljon tőle. Megismerkedett ott az antik kultúrával, e kultúra érvényesült filozófiai irányzatokkal, a kor irodalmával és művészetével, retorikát és sok más hasznosat tanult, mert hiszen mélyebb műveltséget nyújtó tudományok műhelyében forgott, amíg aztán eljutott a marxizmus sűrűjébe. Csak néztem ezt a Pongráczot, a mélyről

megalapozottan indult; aki eszméhez, az igényekhez, a lehetőségekhez és önmagához szabta mindig az időt. Nem ő alkalmazkodott csupán, hatása formálta a körülményeket is.

A velem érkezett grafikus művész rajzolt, amíg beszélgettünk. De egy-egy eljött szavára azért odafigyeltünk: „kicsit görögös fej, valami bölcselkedő előrelátást sugároz”. Pongrácz mindjárt válaszolt: „En inkább tűnődő ember voltam egész életemben, nem tartoztam a szereplő típusok közé”. Egyébként nem szívesen beszélt önmagáról, bár lett volna mondanivalója, de a proletár szemérem, vagy a megélt élet értékének tudata tartózkodóvá teszi. Úgy éreztem, neki nincs szüksége arra, hogy érdemeire és értékeire reflektáljon előttem.

Ebben a tapintatos zárkózottságban némiképpen apámat látom. Attól sem tudtam meg, hogy milyen személyes dicsőségeket aratott, az anyámon kívül tényleg senki sem ismerte, csak a halála után derült igazán ki, hogy mennyire jó, hasznos életű ember volt a mai Magyarország induló, serdülő korában. Ez a hirtelen támadt aszociáció számomra még értékesebbé tette Pongrácz Kálmánnal zajló beszélgetésemet. Mit éreztem én ki riportalanomból? Azt, hogy e személyiségjegyekkel bíró ember — rendszerint — a jól értett történelmi körülményeket úgy fogja üstökön, hogy szugesztivitásával, lelki és jellemi nagyságával az események értékét növeli. (Ez nem az események értékének sílány visszfényét ükrözi.)

Megkérdeztem, hogy a keze alatt tanult inasok közül kik a kedvencei. Valamennyire szívesen emlékezik. Tömondatokban megjegyezte: akkor — és ez minden normális körülményre érvényes — a kiváló szakembernek volt csak becsülete a tőkés és a szakítások előtt. Az embert a tudás fémléleztte, anélkül nem volt (és ezt mára érvényesítve írom; nincs) becsület; a funkció sem szerez becsületet önmagában véve, inkább a hitele romlik emberei kvalitások, szakismeretek híján. A Ganz főbizalmija is csak elismertsége, osztálytudata, műveltsége útján lehetett. Nem azért, mert az jól jövedelmező megbízatás volt, hanem mert ott emberek szavai (a szervezettek) megbíztak benne. Ma úgy mondjuk: kiérdemelte a főbizalmi posztot. De az akkor annyit jelentett, hogy a tőkésekkel — Ullmann báróval, Perényivel — vitatott meg (mindig hetedmagával) minden fontos kérdést. „Azokat a tulajdonosokat — jegyezte meg halkán, kicsit önkritikusan — valószínű, proletárgömből eredően, nem sokra becsültem.”

A magartáshoz természetesen tartoznak; az inasok azért küzdöttek, hogy Pongrácz Kálmánhoz kerüljenek tanulni. Az első hónapok tájékozódása után már tudták: hol lehet biztonságosan jó szakmunkássá és valamirevaló emberré lenni. Nem sok propaganda kellett ahhoz, hogy megtudják: Pongrácz valamilyen munkadarabról beszélgetett egyik szaktársával és a mérnök már messziről kiabált: Pongrácz!... Pongrácz!... A kiáltozó főnököt nem méltatta figyelemre, folytatta a megkezdett beszélgetést. A mérnök várt egy darabig, s amikor látta, hogy levegőnek nézik — tovább ment. Pongrácz azután a

vezetékneven utána szolt, s a mérnök azonnal visszafordult, néhány lépés alatt megtanulta az illetet: — Pongrácz úr, kérem... — és mondta, amiért jött.

Hát persze, hogy Pongrácz úr keze alá akart kerülni az inas. Magamban azt gondoltam, hogy most is vannak ilyen „urak”, csak belevesszük az egy-síkúság tengerébe. Na, nemcsak üzemekben, közéletünk és adminisztrációnk nagy területeit is ide veszem.

Egy ember számára — ha már vezető — nem mellékes a „hátszág”. Csak az nem mindegy, ezt hogyan biztosítja. Pongrácz hátszágát — a Ganzban — elvi meggyőződése, a személye iránti bizalom és bátorsága biztosította. Amikor már hetedszer vitte sztrájkra a munkásságot a második világháborús idők hadiüzemében, a katonai parancsok loherant a műhelybe, kihúzta a kardját és eszelős indulattal rontott rá, hogy fölprítsa. De ez csak egy ezred pillanatig tartott: a munkások oda robbantak, kalapáccsal, szerszámokkal. S ha a parancsok még egy félreérthető mozdulatot tesz — ezt ő is azonnal megérezte — ott, rögtön darabokra tépik.

— Budapest polgármestere lett — emlékeztem, miközben rágyújtottunk egy Kossuthra.

— Igen, az lettem, de attól nagyon féltem.

Megválasztása után azt mondta a gépkocsivezetőjének, ideje lenne megnézni az új munkahelyet.

Mint a Ganz igazgatója, megtette már a magáét, a gyár jól üzemelt és Pongrácz Kálmán számára egy új, ismeretlen állomás következett.

Fölment a Városházára és a portán egyenruhát viselő férfiútól kérdezte meg, hogy hol van a polgármesteri hivatal. Az egyenruhás közölte, hogy a polgármester nem fogad. Amikor ez harmadszor ismétlődött, Pongrácz kilökte: „En vagyok a polgármester”. Az egyenruhás a hüvelykujjával bökött fölfelé — armenjen. (Orrolt rá még a portás is, mert idegen világból, az annyira lenézett kétkezi táborból jött. Az új polgármester sehol, senkinek nem maradt adása: nem egzisztenciális szemszögből nézte a világot, se le-, se fölfelé.)

A valódi személyes baj azonban a belépést követően két hét múlva következett. Az új, demokratikus rezsim oktatáspolitikai koncepcióját tárgyalta a törvényhatósági bizottság, túl voltunk már az iskolák államosításán. Az első öt percben még értette, miről van szó, de azután a didaktika, pedagógia elvi kérdéseinek egymás hajába kapaszkodóan heves vitájánál már semmit sem értett. Fölállt és azt mondta: „Szélsőségek az álláspontok, a véleményeket egyeztessék — két hét múlva ismét napirendre kerül a téma”. Ez elegendő idő volt arra, hogy föl-készüljön.

— Oroszlánhomlok — mormolta halkán, inkább önmagának a művész.

— Ezt már régebben is mondták — válaszolt a házigazda.

Oroszlánhomlok: két merőleges vágásra egy hosszúkás vonás helyezkedik el a homlok síkján. Ebből, érdekes módon, az ember jellemére, egyéniségre lehet következtetni: bátorságot és megfontoltságot; következetességet és bölcsességet olvasnak ki a szakemberek.

— Szép élete volt? — kérdeztem.

— Nem, inkább színes.

Színes élet. Mint géppuskás káplár, pesti sráccokkal szolgált — az első világháborúban, s ezek között a pesti „vagabundok” között a jó isten tisztje sem tudtak volna soha rendet tartani, hát még a monarchia kapitányai. Az egyik vezénylőtiszt Gyergyószentmiklósról küldött vele egy levelet, az ottani tanító kisasszonynak. Pongrácz két napig időzött a címzettél, a férfi hiúságán esett csorbát, a tiszt nem felejtette el.

— Nem hagytam ki semmit, ami jó. Nagyon szerettem az életet, derűjével, keserűségével együtt — szolt a házigazda. — Derű nélkül az élet elviselhetetlen.

Mindig természetesen élt, meggyőződése, vallott politikai, erkölcsi elvei szerint, amelyeket nem a felszabadulás utáni korformált. Ezt a munkásszolgálatot benne már régebben életstílusá emeltem, de a munkásszolgálatot, kepmutatástól mentesen élt akkor is, amikor mi még azt hittük, hogy az emberi

(Mohácsi Regős Ferenc rajza)

természet és a marxista gyakorlat szöges ellentétben áll egymással. Pongrácz természetesen élt — megismételtem —, elvei és egyénisége szerint, s ettől távolesett a forradalmi színbe öltözött fariznoskodás éppenny, mint az embert lealjasító, kegyetlen harácsolás. Az ő természetes, színes élete nem illett bele a természetellenes dogmák csatornába, sem a kispolgári életstílus és életérzés világába. Egyénisége korábban és másképpen alakult ki: egy egészséges proletárközösségben. Számára ez nem politikai kötelesség, hanem életforma volt és maradt.

— Hogyan él? Egy kis karácsonyi bor kerül az asztalra? — kérdeztem tőle.

— Nemigen. Eleget ittam én, amikor vendéglőkben rendeztük illegális megbeszéléseinket. A kocsmáros hallgatásért cserébe illt fogyasztani, pedig akkor sem nagyon szerettem az italt.

Itt valahogyan megváltozott a beszélgetésünk. Elénkisége, kedélyessége a szoba homályába szorult. — Elhullottak a régi barátok és vesznek az együtt megélt idők emlékei is. Magam vagyok — mondta csendesen.

Láttam, könnyeivel küszködik.

— Az élők közül a régiek nem jönnek?

— A műhelybeliek, akikkel dolgoztam, eljönnek azért rendszeresen.

Szólni akartam, hogy ne igen várjon másokat, de aztán lenyeltem a gondolatot.

Följajdult benne az élet szerető, derűs ember múltja és e puritán szoba magányának lelket sebző ellentmondása. A nagy életkori különbség miatt nehezen megy a gondolatok cseréje a fiatalabbakkal, hiszen mások a megélt hétköznapok és ünnepek. A múlt évtizedek léhsadékaiba hullik a változó világ kristálya, amely halványra sikkalja itt az összekötő anyagot. Más-képpen és másképp járnak a gondolatok és más életközégből sarjadnak az élmények.

— Ezt tartom az élet normális rendjének — erősödött föl a hangja. Tűndöttem magába mélyedt, én sem kérdeztem.

— Volt már úgy — kezdte aztán halkán —, hogy nem akartam tovább élni, de kórházba vitték és föl táplálták.

— Rossz fölfogás.

— Persze, hogy az — válaszolt nyugodtan.

Újra apámat láttam magam előtt, a karosszékben. Ő is ilyen erős egyéniség volt és rosszul gondolkozott ebben a kérdésben és rosszul is határozott. Nem lehet az életet a magunk méltóságához mérni és tetszés szerint befejezni. Van úgy az ember — én is voltam úgy —, hogy latba veti a sor-

sát és eljut a maga módján történő lezárásig, de mindig föl villan valami kis remény, kötelességérzet, vagy nem tudom mi — ami elhúzza a bevezetés pontjáról.

Mindig, minden körülmények között muszáj élni!

Megakadt a beszélgetés. Mindenféle kósza gondolatok kerültek elő, és próbáltam rendezni őket. A nagy egyéniségek szép és ezerkinő életéről, magányuk törvényszerűségéről (vagy véletlen okairól?) a fiatalokri barátság egyetlen valódi kötelességének értékéről, a közösség és az egyén mélyebben értelmezhető viszonyáról... Belebonyolódtam az élet nagy kérdéseibe és nem tudtam megfejteni semmit.

Cigaretta után nyúlt Pongrácz Kálmán és mintegy önmagát adva, szolt mosolyogva:

— A derű az élet alapja. A derű és az örökös jelenlét a mindennapokban.

Örültem, hogy elmúltak a nyomasztó percek.

— Azért valami kis ünnepi koszt mégiscsak lesz?

— Töltöttkáposzta.

— Hanem jól megültünk itt, úgy teszünk, mintha az estét is itt akarnánk tölteni.

— Jól van. Nem hiába ültünk.

Indulóban az előszobára nyíló ajtó mellett egy fekete rámba foglalt kis képet néztem.

— Nagyon szép.

— A festő aláírása elmosódott.

A kép alatt egy magas talpazaton bronzszobor áll.

— Ez a puttyos a legkedvesebb szobrom. Ha meghalok, Gáspár Sándorra hagyom.

— Az az idő még messze van, de Gáspár biztosan rászolgált a megemlékezésére.

— Azt csak én tudom. Megőrizte eredeti egyéniségét az élet sok kacskaringós viharában. Nagyon mélyérzésű és gondolkodású munkás.

Kellemes ünnepeket kívántunk és a sötétedő hegyoldalban elindultunk a Bakator utcából. Lan-gyos szél fújt föntől, a Szabadság-szobor felől, lágyan simogatta a barna tetőfedeleket.

Elkészül majd a töltöttkáposzta, elmennek oda a hegyoldalba a műhelybeliek... és föl villan estére a fenővön a csillagszóró. Oda állnak mindnyájan: a nevelt lánya, veje és az unokák mögött ő a magas termetével; nézi majd a két kis vidám arcot, mert azokon az élet szép, tiszta tetőfedeleket.

Sok szép új esztendő még abban a bölcs, derűs fölfogásban, amely elheszenti a nyomasztó árnyakat, kedves Pongrácz Kálmán!

Sikló János

Szántó Kovács János másodszeri faültetése

Kevés magyar szobrász mondhatja el magáról azt, amit Somogyi József: fő művei azonosak köztéri alkotásaival. Ez nemcsak azt jelenti, hogy Somogyi a legjobb szobrait állítja közterekre, hanem azt is, hogy számára — ellentétben jó néhány pályatársával — nincs különbség a saját invenciójára készített alkotás és a megbízásra készített mű minősége között. Minden feladatához maximális erőfeszítéssel áll hozzá, a legszerencsésebb megoldást keresi.

Az effajta igények természetesen nem zárólag a tehetségen múlnak. Tartás, hit, meggyőződés is kell ahhoz, hogy valaki ilyen konokul hű maradjon önmagához. Somogyi pedig művészek és embernek is kemény: megküzd az igazságáért! Dacol a hivatalosnak vélt közízléssel, a kultúrpolitika hamis értelmezőivel, sőt, ha szükséges, magával a közönséggel. Elég megnézni: egy-egy jelentékeny művének megszületése és konkrét felállítása között milyen bosszantóan hosszú időszakok telnek el. Így aztán minden szobránál külön története is van, amely sajátos adalékként támasztja alá a kérdéses alkotás értékét, művészi kvalitásait.

Az 1953-ban elkészült Martiánszánk

például azért kellett közel hét évig várnia a „feltámadásra”, mert ez az élettől telített, minden gesztusában természetes munkásfigura a maga sallangtalanságával egyetlen pillanat alatt leleplezte a sematizmus éveinek eliparosodott, üres pántokban fogant munkásszobrászát. 1960-ban, amikor Dunajvárosban felállították, a művész páratlanul érdekes levelet publikált a Magyar Nemzetben a szobor körüli huzavonákról, a mai szemmel nézve neveltséges értetlenségről.

Mégis: a leggazdagabb irodalma, már-már anekdota körre a hódmezővásárhelyi Szántó Kovács-emlékműnek van. Ennek felállítása ellen a hatvanas évek derekán egy egész város tiltakozott, mert puritán jelképességét nem tudta összeegyeztetni naturalista beidegződésével. Valóban: Somogyi ebben a műben nem Szántó Kovácsot, a múlt századi földmunkásvezért, hanem magát a földmunkásmozgalmat fogalmazta meg, az eszmét, és nem az azt hordozó egyént. A viták során azonban olyan érdeklődés keletkezett a szobor iránt, hogy szinte nem volt ember — beleértve a távoli tanyák lakóit is —, aki a leleplezés után ne ment el volna a főtérre megnézni és — véleményezni.

T. A.

